

ПЕРЕДУМОВИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Проведено критичний аналіз стану системи освіти та рекомендовано реформувати систему освіти України з урахуванням методології синергетики.

Вступ. Україна успадкувала добре відому в світі систему освіти, яка забезпечувала високий рівень масової грамотності та якісну підготовку з технічних і природничих дисциплін. Досі наші фахівці їдуть працювати в інші країни, проте в Україні їхні знання не мають застосування. Тому освітня політика має передбачати не тільки збереження наявного освітнього потенціалу, але й його перетворення на чинник розвитку суспільства. Для цього потрібно провести критичний аналіз нинішнього стану системи освіти з урахуванням світових тенденцій та виходу української освіти на світові ринки освітніх послуг. Інтеграція в європейську спільноту є одним із стратегічних пріоритетів України, проте послідовної державної політики в цій сфері ще не вироблено. Зокрема, зміни в системі освіти (яка є базою реальних довгострокових зрушень в економіці) не спрямовані на підтримку інтеграційних процесів.

На думку експертів [1], таку ситуацію зумовили уявлення про освіту, що склалися за радянських часів: освіту розглядали як монополію держави і як засіб для забезпечення потреби тоталітарного режиму в працівниках. За радянських часів освіта підтримувала ідеологію протистояння із Заходом, тому її система управління, організаційні засади і зміст не дозволяли навіть думати про світову чи європейську інтеграцію. Україна успадкувала цю тоталітарну за характером освіту, що склалася як замкнута, закрита система.

Після проголошення в Україні незалежності система освіти, що не зазнала кардинальних змін, дедалі більше перешкоджає становленню відкритого суспільства. Склалася парадоксальна ситуація: держава вже не несе відповідальності за забезпечення випускників робочими місцями, але й досі контролює зміст і організацію освіти. За умов глобалізації та інформаційної революції, коли в економіці поступово формуються конкурентні відносини, система освіти, створена для виконання специфічних завдань радянського режиму, не виконує своєї суспільної функції.

Певна річ, варто зберегти лише позитивні риси нинішньої системи освіти, однак цілковита залежність від радянської спадщини становить немалу загрозу для українського суспільства. Впроваджуючи зміни в освітній політиці, належить керуватися насамперед тим, якого майбутнього ми хочемо для України. І тому треба постійно ставити перед собою питання: у межах якої системи цінностей ми збираємося вчити нове покоління; якого майбутнього Україна зможе досягти з тією чи іншою системою освіти; які стратегічні цілі суспільства, інтереси індивіда обслуговує ця освіта; чи може така система освіти забезпечити гідне місце в суспільстві нашим дітям і онукам, їхню конкурентоспроможність не тільки на українському, а й на світовому ринках праці.

Сучасний стан освіти характеризується масштабними, фундаментальними та прискореними трансформаціями історичних процесів, що актуалізують проблеми перехідного періоду. У суспільно-політичному аспекті ми спостерігаємо перехід від індустріальної до постіндустріальної, від регіональної до планетарної цивілізації, від капіталістичних та постсоціалістичних суспільств до цивілізацій соціально зорієнтованого ринку та ліберальної демократії, і нарешті, перехід від звичайної культури до метакультури [3]. На фоні різких змін характеру, темпів, форм протікання та смислів світового історичного періоду виникає потреба у методологічному аналізі динамічності змін соціального світу. Даному аспекту проблем і були присвячені дослідження Кримського С., Лук'янець В., Кравченка О., Озадовської Л. та інших. На думку науковців, суспільно-економічні зміни в державі обумовлюють необхідність створення адекватних

соціально-педагогічних умов, серед яких найважливішою має бути процес утвердження в суспільстві пріоритетності сфери освіти.

Постанова мети та задач дослідження. Динаміка змін суспільного розвитку та процесів соціальних перетворень диктують зміни концептуальних основ та варіативність розвитку системи освіти. Ураховуючи методології пізнання, виникає потреба у здійсненні теоретичного обґрунтування становлення сучасної системи освіти. Метою статті є визначення методологічної основи реформування системи освіти. Це можливо через вирішення таких задач:

- необхідно зробити аналіз сучасного стану освіти, виявити негативні та позитивні чинники;
- визначити методологічні основи реформування системи освіти;
- взяти за основу синергетичну методологію для розвитку складових системи освіти України.

Результати дослідження. За твердженням Кримського С., однією з вагомих ланок наукового аналізу є концепція перехідного періоду. Базовою категорією, що виступає в перехідному періоді, автор визначає «розвиток» як внутрішньо детермінований процес якісного перетворення певних об'єктів, що включають речі, стани, події, явища та ідеальні цінності. Розвиток як процес характеризується кумулятивністю (тобто здатністю до збагачення на основі логіко-доцільного вбирання попередніх досягнень), збільшенням свободи й індивідуалізації елементів процесу розвитку, розширенням диференціації предмета змін і його включення до більш універсальних цілісних зв'язків. Крім цього, слід зазначити, що розвиток має певну закономірність, а саме: «процес розвитку відбувається по спіралі, в центрі якої знаходяться наскрізні, фундаментальні структури та цінності» [3, с. 201-202].

За твердженням Смирнова С., зміни характерні не лише для нашого суспільства чи нашого часу, це обумовлено основними властивостями природи і є відображенням боротьби людини за краще життя. Єдине, чим відрізняється сучасний етап перебудови та суспільного розвитку, це тим, що швидкість і кількість змін інтенсивно збільшується саме на сучасному етапі порівняно з минулим [10, с. 452].

Освіта виконує життєво важливу суспільну функцію, є ключовою ланкою і умовою існування суспільства підкреслюють у своїх дослідженнях Гончаренко С., Мальований Ю., Сидоренко О. [2; 13]. Виходячи із загально цивілізаційних змін, що охоплюють і нашу державу, освіта має стати пріоритетом будь-якого суспільства чи будь-якої держави [8, 91]. Головною передумовою успіху тієї чи іншої країни, що знаходиться у перехідному процесі від індустріального виробництва до науково-інформаційних технологій, є стан інтелектуалізації нації, базисною основою якого є високий рівень розвитку особистості та провідна роль освіти.

Отже, пріоритетність та цінність освіти в житті суспільства є незаперечною, причому для системи освіти характерною є не лише закономірна залежність змін від суспільно-економічних перетворень, але й створення освітою такого суспільства, яке розуміє важливість загальнонародних справ і завдяки освіті забезпечує їх виконання [7, с. 33]. Це обумовлено, за твердженням Андрущенко В., передусім, тим, що «освіта - це суспільний процес розвитку і саморозвитку особистості, пов'язаний з оволодінням соціально-значущим досвідом, утіленим у знаннях, уміннях і навичках творчої діяльності, чуттєво-ціннісних формах духовно-практичного освоєння світу» [8, с. 110]. Освіта як процес носить суспільний характер, здійснюється в суспільстві і за суспільно визначеними стандартами, саме суспільство визначає суть і спрямованість освіти, її результативність, пріоритети і цінності освітнього процесу. З іншого боку, від ефективності функціонування системи освіти, освіченості кожного громадянина будь-якого суспільства чи країни залежать прогресивні поступки у суспільному житті. Проблеми освіти є центральними з точки зору політичного, матеріально-технічного та культурного розвитку країни. Це твердження корелюється з прогностичним аналізом тенденцій розвитку вищої освіти,

здійсненим Андрущенком В., який підкреслює, що «освіта є пріоритетом серед пріоритетів», від розвитку освіти багато в чому залежить вигляд майбутнього суспільства, культури та особистості [1, с.11].

Саме тому набуває доцільності та вагомості аналіз тих докорінних змін у напрямках, за якими відбувається розвиток системи освіти, відповідно до пріоритетної ролі педагогічної науки. Умови сьогодення дозволяють по новому осмислювати можливості та необхідності створення наукової світоглядної картини світу, в тому числі світу соціального. На думку Гуссерль Е., Пазенок В., Розеншток-Хьюссі О., світ соціальних реалій не ототожнюється з мережею об'єктивних артефактів і незалежних від спостерігача подій, а саме є «живим життям та життєвим світом» [10, с. 52], сутність якого обумовлюється суб'єктом пізнання та ціннісним судженням. Існування правильності різноманітних практик, категорії вірогідності ускладнюють в наш час пізнання істини, тим більше, традиційний показник істини – «практика», зазначає Попович М., не виступає основним критерієм істини, а вимірюється лише істиною [13, 126].

Концептуальними основами зміни наукових підходів до існування людини у соціумі, всесвіті є міждисциплінарний науковий напрямок, що отримав назву «синергетика» або теорія хаосу (Хакен Г., Пригожин І., Стенгерс І.) і виконує функцію нового світоглядного принципу [3; 5; 6; 8; 9; 10; 16; 17]. Опираючись на ґрунтовний науковий аналіз сучасних напрямків, що проведений Лутаєм В. [5, 55-77], ми можемо визначити вихідні складові в освіті. У першу чергу це голістський напрямок, для якого характерна переоцінка таких властивостей буття, як сталість, порядок, гармонія, логос та загальні цінності. Представниками цього напрямку зовсім не враховувалися категорії змінності, хаосу, випадковості та індивідуальності. Існуюча система освіти в соціалістичному суспільстві була побудована на методології напрямку гармонійної цілісності і висувала ідеї пріоритету загально-цілісного принципу над особистісно-індивідуальним. Головним недоліком голістського напрямку, зазначає Попер К., є перебудова всієї системи в цілому відповідно до певного плану чи проекту та контроль з «ключових позицій», що призводить до «тиранії» [12, с. 28-56].

Ідеям індивідуалізації навчання й виховання передують розвиток плюралістично-релятивістського напрямку філософії освіти, який найважливішу увагу приділяє формуванню творчої особистості, розвитку її унікальних здібностей. Плюралістично-релятивістська методологія, за твердженням Лутая В., має переваги, що полягають у:

- 1) визнанні відносної істинності багатьох протилежних вихідних ідей;
- 2) глибшому освоєнні кожної галузі реального світу, спеціалізації людської діяльності, її результативності;
- 3) пристосованості до динамічного розвитку сучасного суспільства за рахунок визнання пріоритетної мети формування творчої особистості, яка здатна розв'язувати проблеми майбутнього [6, с. 35].

Проте і цей напрям має певні недоліки, що полягають у фрагментарності та відсутності синтетичного підходу, наголошує Пригожин І. Результати наукового аналізу вітчизняних учених Горбатенко В., Кременя В., Кримського С., Лутая В., Чалого О. та інших свідчать, що в сучасному вимірі набирає значущості новий напрям філософії, який на основі синтезу доцільних ідей попередніх теорій намагається вирішити основні проблеми сучасного людства, в тому числі й проблеми освіти, виступаючи в ролі методології освіти. Діалектичною методологією поєднання двох протилежних сторін буття: логосу (порядку) та хаосу, цілого і його елементів, загального й одинично-унікального є доктрина нестабільності, становлення якої відбувалося на основі нової науки – теорії хаосу чи синергетики [5, с. 79]. Термін синергетика походить від старогрецького слова «синергія» – співдія, співпраця. За визначенням Чалого О., «синергетика є новою міждисциплінарною галуззю наукових знань, що вивчає процеси самоорганізації та впорядкування у відкритих неврівноважених системах різної природи» [8, с. 278].

Поняття «відкриті системи» ми знаходимо у концептуальних дослідженнях сучасного наукового дискурсу Лук'янець В., Кравченка О., Озадовської Л. Автори зазначають, що в «науках про складність» навколишній всесвіт розглядається, як такий, що складається з двох типів динамічних систем – замкнених та відкритих. Системи першого типу мають консервативний характер і є ізольованими від навколишнього середовища, одним із прикладів такої системи є планетарна система, у якій планети періодично і стабільно рухаються навколо зірки, що розташована в центрі системи. Відкриті системи пов'язані з навколишнім середовищем певними обмінними процесами і називаються дисипативними, що розсіюють енергію, речовину, інформацію і мають здатність до нелінійної еволюції. Причому, дисипативні системи, що самоорганізуються, відкриті для потоків обмінних процесів як з середини системи у навколишнє середовище, так і з зовнішнього середовища у саму систему. [4, с. 256-259]. До таких систем і відноситься система освіти.

Наукові пошуки в галузі педагогіки, визначення закономірностей педагогічної системи як однієї із складних існуючих систем, відкритих і нестабільних, не може здійснюватися без урахування методології синергетики [3; 5; 6; 8; 12; 14; 16; 17]:

1) Фундаментальною основою особливого типу синергетичної методології є визначення нової закономірності розвитку складних систем, що виявляється в зміні їх якості та структури при досягненні максимальної нестабільності (в точці біфуркації), в результаті чого виникає можливість їх подальшого розвитку у різних напрямках;

2) Самоорганізація є закономірною для всіх явищ, процесів та подій буття. Відкриття цієї властивості забезпечило розгляд усіх явищ реального світу як особливих форм її прояву, певних етапів її становлення [6, 36];

3) Для розвитку складних відкритих систем характерним є змагання двох протилежних сил – «утворюючої структури і руйнуючої їх» [5, 81];

4) Стала структура чи організація не може виникнути, якщо відсутній порядок (логіка) чи переважає хаос. Лише хаос на мікрорівні може бути не фактором руйнування, а тією силою, що виводить на атрактор і забезпечує еволюцію системи (від лат. *attractire* – притягувати), на тенденцію самоконструювання нелінійного середовища. У ролі атракторів часто виступають нові ідеї;

5) При досягненні нестабільними процесами максимуму нестационарності на мікрорівні спостерігаються відносно стабільні результати, що стають центрами макроскопічних якісно стабільних систем, тобто порядку. Ці системи нерідко виявляються більш високоорганізованими, ніж попередні, що розпалися.

Висновки. Таким чином, ми переконуємося у тому, що синергетичне бачення проектує погляд на систему освіти, якій притаманні самоорганізація, взаємопроникнення, наявність асиметричних структур, функціональна нестабільність. Як і в кожній складній системі, в системі освіти теж є протилежні тенденції, одні з яких складають позитивно-творчу основу і продукують цілісність її організації, та деконструктивні, що перешкоджають функціонуванню її елементів. Проте, ці протилежні атрибутивні тенденції є необхідними для саморозвитку будь-якої системи, оскільки їх взаємодія і визначає можливість та спрямованість розвитку. Подальше вивчення закономірностей функціонування системи освіти в умовах динамічності змін, її локально-специфічних особливостей з обов'язковим урахуванням нелінійності процесу розвитку допоможе усвідомити складні трансформаційні перетворення в системі освіти на сучасному етапі.

Реформування освіти в Україні забезпечить перехід до гуманістично-інноваційної освіти, яка сприятиме відчутному зростанню інтелектуального, культурного, духовно-морального потенціалу суспільства.

Список літератури

1. Андрущенко В.П. Основні тенденції розвитку вищої освіти України на рубежі століть (Спроба прогностичного аналізу) / Андрущенко В.П. // Вища освіта України. – 2001. – №1. – С. 11-17.

2. Гончаренко С., Мальований Ю. Гуманізація і гуманітаризації освіти / Гончаренко С., Мальований Ю. // Шлях освіти. – 2001. – №2. – С. 2-7.
3. Кримський С.Б. Запити філософських смислів. Монографія. / Кримський С.Б. – К., 2003. – 239 с.
4. Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В. Сучасний науковий дискурс: оновлення методологічної культури. / Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В. Монографія. – К.: ЗАТ ВІПОЛ, – 2000. – 302 с.
5. Лутай В.С. Філософія сучасної освіти. / Лутай В.С. – К.: Магістр-S, 1996. – 256 с.
6. Лутай В.С. Реформування вищої освіти на основі становлення філософсько-методологічної парадигми посткласичної науки. Рух на випередження / Лутай В.С. // Вища освіта України. – №2. – 2001. – С. 33-43.
7. Фуллан М. Сили змін (продовження). / Фуллан М. – Львів: Літопис, 2001. – 162 с.
8. Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз: Монографія. За ред. Кременя В.Г. – К.: Наукова думка, 2003. – 853 с.
9. Некрасова Н.В. Проблемы культурологии образования / Некрасова Н.В. // Профессиональное образование. – 2003. – № 10. – С. 30.
10. Пазенок В.С. Філософія і право / Пазенок В.С. // Проблеми філософії права. – Том I. – Київ-Чернівці: Рута, 2003. – С. 52-55.
11. Педагогика: Педагогические теории, системы, технологии: Учеб. для студентов высших и средних учебных заведений за общей ред. Смирнова С.А. – М.: АСАДЕМА, 2003. – 510 с.
12. Поппер К. Нищета историзма / Поппер К. // Вопросы философии. – 1992. – № 9. – С. 28-56.
13. Попович М.В. Раціональність і виміри людського буття. / Попович М.В. – К., 1997. – 126 с.
14. Пригожин И. Природа, наука и новая реальность / Пригожин И. // Философия и жизнь. – 1991. – № 7. – С. 33-37.
15. Сидоренко О. Проблеми гуманізації та гуманітаризації в освітній реформі в Україні / Сидоренко О. // Вища освіта України. – 2001. – №2. – С. 63-67.
16. Стенгерс И., Пригожин И. Порядок из хаоса (новый диалог человека с природой). / Стенгерс И., Пригожин И. – М.: Наука, 1986. – 386 с.
17. Цветков В.В., Горбатенко В.П. Демократія – управління – бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства: Монографія. / Цветков В.В., Горбатенко В.П. – К.: Знання, 2001. – 248 с.

Проведен критический анализ состояния системы образования и рекомендовано реформировать систему образования Украины с учетом методологии синергетики.

The walkthrough of the state of the system of education is conducted and it is recommended to reform the system of education of Ukraine taking into account methodology of synergetics.